

Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri

Adem Apak

İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004. 291 sayfa + Ekler.

Aynı soydan gelenlerin ya da aralarında yakınlık bulunanların inandıkları değerlerde, muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu diye tanımlayabileceğimiz asabiyet, her yüzyılda çeşitli şekillerde tezahür etmiş, özellikle devlet geleneğinin yerleşmediği ve kabileye dayalı sistemin hâkim olduğu toplumlarda varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Bu sebeptendir ki asabiyet üzerine yapılacak çalışmalar, toplumsal yapının anlaşılmasında ve karşılaşılan bazı problemlerin çözümünde önemli katkılar sağlayacaktır. Adem Apak'ın bu kitabı da Cahiliye döneminden başlayıp Emevîlerin sonuna kadarki süreçte asabiyyetin etkisini ortaya koymayı amaçlayan önemli bir çalışmadır.

Eser "Giriş"ten sonra dört bölüm, "Sonuç", "Bibliyografya", "İndeks" ve kabile şecerelerine dair "Ekler" yer almaktadır.

"Önsöz"de İslâm tarihi yazımında takip edilen metotlar hakkında açıklamalar yaptıktan sonra asabiyetle ilgili kaynak ve araştırmalar hakkında bilgi veren yazar, "Giriş"te asabiyyetin arka planını ve temelini kabile düzeninin oluşturduğunu ifade etmekte ve bu düzenin Arap toplumundaki işleyişinden bahsetmektedir.

"Birinci Bölüm"de "Asabiyet ve Tezahürleri" başlığı altında asabiyyetin sözlük ve terim anlamları, bu kavramı ilk defa ilmi ve objektif bir mahiyette inceleyen İbn Haldun'dan yararlanılarak ortaya konulduktan sonra, asabiyyetin kabile toplumundaki etkilerinden ve onlara yüklediği sorumluluklardan bahsedilmektedir. Daha sonra asabiyyetin temel göstergesi olarak ensâb ilmi üzerinde durulmakta ve Arap kabilelerine dair ensâb cetvelleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde son olarak asabiyyetin en önemli tezahürlerinden olan kabilelerdeki üstünlük anlayışına ve bunun yol açtığı kan davalarına/intikam savaşlarına yer verilmektedir. Buna göre özellikle kabile şairleri vasıtasıyla ortaya konan övgüler, diğer kabilelerin yerilmesini ifade ettiğinden söz konusu durum kabilelerarası savaş, yani intikam duygusuna dayalı kan davalarını beraberinde getirmiştir. Nitekim Cahiliye döneminde Eyyâmü'l-Arab denilen pek çok kanlı savaş bunun en açık örneklerindedir.

"Hz. Peygamber Döneminde Asabiyet" başlıklı "İkinci Bölüm"de, Mekke kabilelerinin genel durumu ortaya konulduktan sonra İslâmiyet'in asabiyyete bakışı ve asabiyyetin Hz. Peygamber'in tebliğine menfi ve müspet etkileri sıra-

lanmıştır. Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan etmesi, Mekke'de büyük bir muhalefet hareketinin doğmasına sebep olmuştur. Mekke müşrikleri Hâşimoğulları'ndan bir peygamberin çıkmasıyla var olan dengelerin bozulacağına inandıkları için hem Hz. Peygamber'in davetini reddetmişler hem de onu himaye eden akrabası Hâşimoğulları'na karşı baskı politikası uygulamışlardır. Asabiyetin bu tür olumsuz etkileri yanında, Hz. Peygamber'in davetine olumlu etkileri de olmuştur. Ebû Tâlib rakip kabilelerin yeğenine yönelik baskı ve düşmanca tavırları karşısında, kendisi Müslüman olmamasına rağmen, kabilesinden çıkan Peygamber'i himaye etmiştir. Ebû Tâlib'i kendisine örnek alan diğer Hâşimîler de benzer bir tutum sergilemiştir. Buna karşılık diğer amcası Ebû Leheb, Ebû Tâlib'in ölümünden sonra kabile asabiyetiyle Hz. Peygamber'i bir müddet himaye etmişse de bir süre sonra bundan vazgeçmiştir. Daha sonra Mekke'deki baskılardan dolayı Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber, ensar ve muhacirînden oluşan müslüman toplumu, kabileciliğe dayalı birlikten, inanca dayalı bir topluluğa dönüştürmeyi büyük oranda gerçekleştirmiştir.

"Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Asabiyet" adlı "Üçüncü Bölüm"de Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan devlet başkanlığı seçiminde dinî hassasiyetler yanında, asabiyetin daha belirgin rol oynadığı ifade edilmektedir. Seçimlerde Evs ve Hazrec arasında ihtilaf yaşanması, muhacirînin Kureyş asabiyetine vurgusu, muhacirîni avantajlı konuma getirmiştir. Fakat bu düşünce bundan sonra Kureyşliler ile Kureyşli olmayan Araplar arasında yeni bir asabiyet düşüncesinin temellerinin doğmasına neden olmuştur.

"İrtidad Hadiselerinde Asabiyet" alt başlığında, irtidad olaylarıyla asabiyet arasında bir bağ kurularak Ridde savaşlarının dinî içerikli olmakla birlikte, aslında Kureyş hâkimiyetine karşı siyasi isyan anlamına geldiği belirtilmekte ve Kureyş'ten hiç kimsenin mürtedlerin yanında yer almadığı gibi, onlara karşı en ön saflarda mücadele ettikleri de ifade edilmektedir.

"Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Asabiyetin Etkisini Azaltma Politikaları" alt başlığında, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in asabiyetin yeniden canlanmaya başladığını gördüklerinde önlem olarak kendi kabilelerini, ensâr ve Benî Hâşim'i iktidardan uzak tutup yönetimde kabilelerarası denge politikası gözetme yoluna gittiklerine dikkat çekilmektedir. Uygulanan bu siyaset sayesinde, ilk iki halife döneminde asabiyet çekişmeleri en aza indirilmiş ve yönetimde az problemlili bir dönemin yaşanması temin edilmiştir. Hz. Ömer'den sonra, Hz. Osman uygulamada seleflerinin aksine bir politika takip etmiştir. Onun kabile merkezli yeni politikası hem Müslü-

manların nazarında idarenin meşruiyetine zarar getirmiş hem de Emevi-Hâşimî rekabetinin yeniden canlanmasına sebep olmuştur. Ayrıca mevcut uygulamalar Kureyş ve diğer Arap kabileleri arasındaki rekabetin güçlenmesine neden olmuştur.

“Ali-Muaviye Mücadelesinde Asabiyet” alt başlığında Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra devlet başkanlığına getirilen Hz. Ali'nin siyasi otoriteyi sağlamak için yaptığı faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Buna göre Hz. Ali, yönetime geldiğinde kadrosunu iktidardan uzak tutulan Hâşimîler ve ensardan oluşan bir grupla takviye etti. Siyasi hâkimiyetini sağlamak için ilk olarak Cemel ashabıyla, ardından “Hz. Osman'ın kanını” talep gibi cahiliye asabiyetiyle hareket eden Muaviye b. Ebû Süfyan'la mücadele etti. Fakat en çok güvendiği Iraklıların zaafı nedeniyle mücadelesinde başarılı olamadı.

“Emevîler Döneminde Asabiyet” başlığını taşıyan “Dördüncü Bölüm”de müellif, ictimai, siyasi ve iktisadi sebeplerle en yoğun bir biçimde yaşanan asabiyeti, Emevi hanedanı iç mücadelesi, Emevi-Hâşimî mücadelesi, Kureyş-Kureyşli olmayan Araplar mücadelesi, Arap-Mevali mücadelesi ve Adnani-Kahtani mücadelesi şeklinde beş farklı boyutta ele almaktadır. Yazara göre bu mücadelelerden her biri farklı zamanlarda etkisini hissettirmekle beraber en etkin çekişme, Adnani-Kahtani rekabeti olmuştur. Nitekim yönetime geçen halifeler, Arapların iki büyük soyu kabul edilen Adnani veya Kahtani taraflarından herhangi birinin desteğiyle ülkeyi yönetmeye çalışmışlardır. Bu sebeple yönetimde bazen Kayslılar bazen de Kelbililer ön plana çıkmışlardır. İktidara yakın olanlar diğerlerini her alanda baskı altında tutmaya çalışmışlardır. Muaviye, Abdülmelik b. Mervan, Ömer b. Abdülaziz ve Hişâm b. Abdülmelik zamanlarında ise kabileler arasında uygulanan denge politikaları sayesinde bu tür çekişmeler asgari düzeye indirilmiştir. Fakat diğer halifeler döneminde bu denge unsuru bozulmaya başlayınca Emevi hilafeti kabilevî siyasetin merkezi haline, Emevi halifeleri de bu kabilelerin sembolleri haline gelmişlerdir.

“Asabiyet-Şiddet İlişkisi: Kabile Savaşları” alt başlığı altında Emevîler zamanında kabile asabiyetinden kaynaklanan savaşlara yer verilmektedir. Bu savaşları Cahiliyedeki mücadelelerden ayıran temel unsur, bu kabilelerin birer konfederasyon haline gelmeleri ve şehri temsil etmeleridir. Bu dönemde asabiyetin tesiriyle eski düşmanlıklara yenileri eklenmiş ve başta Irak, Horasan, Suriye ve Endülüs olmak üzere pek çok bölgede kabileler arası mücadeleler yaşanmıştır.

İslâm tarihinde çeşitli olaylarda öne çıkan kavramlardan biri olan asabiyet üzerine Adem Apak'ın kaleme almış olduğu eser, Türkiye'de bu konuda yazılan en geniş çalışmadır. Konuların akıcı bir üslupla ele alınıp anlatılması ve kullanılan dilin anlaşılabilirliği bu çalışmanın diğer olumlu bir yönüdür. Müellifin, çalışmanın merkezine alarak başlangıçtan Emevilerin sonuna kadar geçen süreci açıklamaya çalıştığı asabiyet, devlet geleneğinin yer etmediği ve aşiret hayatının hâkim olduğu toplumlarda fonksiyonunu bugün de devam ettirmektedir. Bu yönüyle eser, sadece geçmişte yaşananlara ışık tutmamakta, aynı zamanda günümüz İslâm dünyasında kabile hayatının hâkim olduğu toplumlarda konuyla ilgili bazı problemlerin doğru anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır. Çalışmanın tamamında asabiyetin hâkim bir unsur olarak sürekli ön plana çıkmasının İslâm tarihi hadiselerinde bu duygunun her zaman hâkim olduğu anlamına gelmediğini, bu durumun çalışmanın temel konusunun asabiyet olmasından kaynaklandığını da belirtmek gerekir. Yazarın "Önsöz"de bu noktaya dikkat çekerek tarihî olayların çok sebepliliğine işaret etmesi takdir edilmesi gereken bir husustur. Yoksa İslâm tarihi hadiselerini indirgemeci bir yaklaşımla tek bir sebep çerçevesinde değerlendirmek doğru değildir.

Adem Apak'ın bu çalışması İslâm tarihi alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bununla birlikte gözden kaçan birtakım eksikliklerin bulunduğunu düşünmekteyiz. Öncelikle yazar "Önsöz"de "siyasi tarih çalışmalarında asabiyete yapılan birçok atıf" olduğunu söylemesine rağmen, yararlanılan kaynakların daha çok İbn Haldun'la sınırlı olduğu görülmektedir. Bazı olayların rivayetinde ana kaynaklar yerine, aynı konuda yapılan araştırmalara yer vermekle yetinmesi (s. 104) bazan da zikredilen kaynakların sayısının sınırlı tutulması (s. 64, 99, 107, 113, 114) eleştirilebilir. Diğer taraftan asabiyet ile doğrudan ilgili olan ve "Asabiyetin Temel Dayanağı: Ensap Cetvelleri" (s. 34-46) başlığında ele alınan ensâb ilmi konusunda, Ahmet Önkal'ın *Ensâb İlmi ve Ensâb'la İlgili Eserler* (Konya 1984) adlı çalışmasından hiç bahsedilmemesi dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak müellifin İslâm tarihi açısından önemli olan, ancak daha önce yeterli ölçüde incelenmemiş asabiyet konusunda değerli bir çalışma yaptığı görülmektedir. Eserin İslâm tarihi okumalarına ve asabiyetin anlaşılması çabalarına ciddi katkılarda bulunacağına inanmaktayız.

Mahmut Kelpetin